

Marek Ruszkowski

Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego

Instytut Filologii Polskiej

ul. Leśna 16, 25-509 Kielce, Polska

Tel.: (48-41) 344 54 63

E-mail: gustaw1960@op.pl

WSKAŹNIK EPITETYZACJI W BADANIACH STYLISTYCZNYCH

Artykuł dotyczy frekwencji głównych części mowy (rzeczownika, czasownika, przymiotnika i przysłówka) ze szczególnym uwzględnieniem proporcji ilościowych między rzeczownikami a przymiotnikami. Relacja między obydwoma częściami mowy określana jest jako wskaźnik epitetyzacji (We). Im wartość wskaźnika jest większa, tym stopień epitetyzacji jest mniejszy, ponieważ wskaźnik ten pokazuje, ile rzeczowników przypada przeciętnie na jeden przymiotnik. Wartość analizowanego parametru ma duże znaczenie dla określenia stylistycznej przynależności tekstu i stopnia jego oficjalności. Może ona charakteryzować zarówno styl poszczególnych tekstów, pisarzy, rodzajów i gatunków literackich, jak i stylów funkcjonalnych; może również sugerować wiek osoby, której wypowiedzi badamy.

SŁOWA KLUCZE: wskaźnik epitetyzacji, statystyka, stylistyka, rzeczownik, przymiotnik.

Frekwencja części mowy i proporcje między nimi są cechą charakterystyczną różnych typów tekstów. Badania dowodzą, że bardzo podobne pod tym względem są teksty popularnonaukowe i publicystyczne, natomiast najbardziej różnią się dramaty i wiadomości prasowe¹. Statystyczna struktura części mowy potwierdza istniejące różnice między językiem dzieci a językiem dorosłych, w którym jest mniej rzeczowników, czasowników, wykrzykników, spójników, więcej zaś przymiotników, przysłówków, zaimków, przyimków i partykuł². Udział części mowy jest jedną z podstawowych opozycji między językiem mówionym a pisaniem, nawet jeśli wypowiedzi

mówione i pisane pochodzą od tego samego nadawcy³.

Przedmiotem naukowej refleksji są szczególnie cztery części mowy: rzeczownik, czasownik, przymiotnik i przysłówki, zwane głównymi. Ich łączny udział w obrębie wszystkich części mowy może być wskaźnikiem stylistycznej przynależności tekstu. Na ogół im tekst jest bardziej spontaniczny, tym ich frekwencja jest mniejsza. Na przykład w gwarach cztery główne części mowy stanowią razem tylko 45%, co wiąże się przede wszystkim z dużym udziałem zaimków i partykuł⁴. W potocznej polszczyźnie mówionej obejmują 52,3% wszystkich wyrazów⁵, w dramacie (który jest ro-

¹ KAMIŃSKA-SZMAJ, I. Części mowy w słowniku i tekście pięciu stylów funkcjonalnych polszczyzny pisanej (na materiale słownika frekwencyjnego). In *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 1988, XLI, s. 131.

² ZGÓŁKOWA, Halina. *Ilościowa charakterystyka słownictwa współczesnej polszczyzny. Wybrane zagadnienia*. Poznań, 1987, s. 14-16.

³ LASKOWSKA, Elżbieta. *Charakterystyka słownictwa nauczycieli i kandydatów na nauczycieli klas początkowych*. Bydgoszcz, 1989, s. 44-50.

⁴ ZARĘBINA, M. Statystyczna struktura tekstu gwarowego (na przykładzie wsi Ząb w powiecie nowotarskim). In *Język Polski*, 1973, LIII, z. 1, s. 5-16. Wszystkie dane dotyczące czterech głównych części mowy podaje pod dokonaniu odpowiednich obliczeń.

⁵ ZARĘBINA, Maria. *Próba statystycznej analizy słownictwa polszczyzny mówionej (synteza danych liczbowych)*. Wrocław, 1985, s. 62-63.

dzajem literackim w największym stopniu naśladowującym odmianę mówioną języka) – 57,2%, we współczesnej prozie artystycznej – 61,8%, w drobnych wiadomościach prasowych – 63,3%⁶, w językoznawczych tekstach naukowych – 67,6%⁷, a w publicystyce 67,9%⁸.

W pięciu stylach funkcjonalnych współczesnej polszczyzny (popularnonaukowym, publicystycznym, stylu drobnych wiadomości prasowych, prozy artystycznej i dramatu) rzeczowniki, czasowniki, przymiotniki i przysłówki łącznie stanowią przeciętnie 63,7%⁹, co można przyjąć za średnią dla stylów pisanych. Przeciętna dla stylów mówionych, obliczona na podstawie dziesięciu prób¹⁰, wynosi 54%, czyli prawie 10% mniej.

Wpływ na frekwencję czterech głównych części mowy w tekście mówionym ma stopień jego oficjalności. W dialogach studenckich stanowią one w sumie 51,6%, w języku narad – 56,1%, w dyskusjach naukowych – 57,6%, a w audycjach radiowych i telewizyjnych – 58,6%¹¹. W potocznych rozmowach uczniów szkoły podstawowej ich frekwencja wynosi 54,9%, podczas gdy w wypowiedziach lekcyjnych tej samej grupy wiekowej – 62,7%¹².

Należy przypuszczać, że dysproporcja między rzeczownikami, czasownikami, przymiotnikami i przysłówkami a pozostałymi częściami mowy będzie się w tekstach mówionych i pisanych powiększać. Z obliczeń Teresy Smólkowej¹³, dotyczących nowego słownictwa w prasie, wynika,

że w analizowanej przez nią grupie neologizmów (około 13 tysięcy) ponad połowę stanowią rzeczowniki, prawie 40% przymiotniki, około 6% czasowniki i 2% przysłówki. Z kolei Hanna Jadacka¹⁴ podaje, że wśród neologizmów ostatniego dziesięciolecia znalazło się 1848 rzeczowników (74,9%), 465 przymiotników (18,8%) oraz 155 czasowników (6,3%), co daje łącznie 2468 wyrazów (100%). Polacy nie tworzą więc, poza wymienionymi, innych części mowy.

Zagęszczenie pewnych części mowy może cechować zarówno style osobnicze (np. predylekcja do czasowników w poezji Mickiewicza), jak i gatunkowo-rodzajowe (np. nadużywanie epitetów przymiotnikowych w poezji polskiego romantyzmu i modernizmu)¹⁵.

Relacje ilościowe między głównymi częściami mowy są jednym z elementów statystycznej charakterystyki tekstu. Mówi się wówczas o różnego typu wskaźnikach, np. wskaźniku określeń nominalnych (wartość wynikająca z podzielenia sumy użyć przymiotników przez sumę użyć rzeczowników) czy wskaźniku określeń werbalnych (wartość wynikająca z podzielenia sumy użyć przysłówków przez sumę użyć czasowników)¹⁶.

Najbardziej charakterystyczną cechą każdego tekstu ze względu na frekwencję części mowy jest udział rzeczowników i czasowników. Stosunki ilościowe między tymi dwiema klasami wyrazów decydują o stopniu nominalności. Wskaźnik nominalności oblicza się, dzieląc sumę użyć rzeczowników przez sumę użyć czasowników¹⁷.

⁶ KAMIŃSKA-SZMAJ, I. Słownictwo tekstów popularnonaukowych w ujęciu statystycznym. In *Rozprawy Komisji Językowej. Wrocławskie Towarzystwo Naukowe*, 1989, XVI, s. 69–87.

⁷ RACHWAŁOWA, Maria. *Słownictwo tekstów naukowych*. Wrocław, 1986, s. 56.

⁸ KAMIŃSKA-SZMAJ, odsyłacz 6, s. 74.

⁹ KAMIŃSKA-SZMAJ, odsyłacz 6, s. 74.

¹⁰ 1. język dzieci, 2. język młodzieży licealnej, 3. dialogi studenckie, 4. rozmowy telefoniczne, 5. rozmowy potoczne, 6. język audycji radiowych i telewizyjnych, 7. język narad, 8. język w środowisku szkolnym, 9. język dyskusji naukowych, 10. język biurowy (obliczeń dokonałem na podstawie: ZARĘBINA, odsyłacz 6, s. 62–63).

¹¹ ZARĘBINA, odsyłacz 5, s. 62–63.

¹² BIŁOS, Edward. *Słownictwo szkolnego języka dydaktycznego*. Częstochowa, 1998, s. 120.

¹³ SMÓLKOWA, Teresa. Nowe słownictwo w prasie. In *Język w mediach masowych*. Warszawa, 2000, s. 69.

¹⁴ JADACKA, Hanna. *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*. Warszawa, 2001, s. 74.

¹⁵ SKUBALANKA, Teresa. Założenia gramatyki stylistycznej. In *Typy opisów gramatycznych języka*. Wrocław, 1986, s. 141–155.

¹⁶ KAMIŃSKA-SZMAJ, odsyłacz 1, s. 128.

¹⁷ PISAREK, Walery. *Frekwencja wyrazów w prasie. Wiadomości – komentarze – reportaże*. Kraków, 1972, s. 30–31.

Panuje przekonanie, że użycie rzeczownika pociąga za sobą konsekwencje w zakresie doboru innych części mowy, przede wszystkim przymiotnika (im więcej w tekście rzeczowników, tym udział przymiotników jest większy). Boris N. Gołowin podaje, że w prasie rosyjskiej każde pięćset rzeczowników przyporządkowuje sobie od 135 do 176 przymiotników, ale na przykład w prozie K. Simonowa wielkość ta jest znacznie mniejsza – 60-87 przymiotników¹⁸.

Jest to sąd tylko częściowo słuszny, ponieważ, jak pokazuje analiza 50 utworów prozy polskiej powstałych w latach 1918–1939, nie ma ścisłej zależności między frekwencją rzeczowników i przymiotników¹⁹. Nie wszystkie przymiotniki pełnią rolę epitetów i nie wszystkie są określeniami rzeczowników.

Dla określenia jakości stylistycznej tekstu ważny jest tzw. wskaźnik epitetyzacji (We), który otrzymuje się przez podzielenie sumy użyć rzeczowników przez sumę użyć przymiotników²⁰. Im wartość wskaźnika jest większa, tym stopień epitetyzacji jest mniejszy, ponieważ wskaźnik ten pokazuje, ile rzeczowników przypada przeciętnie na jeden przymiotnik.

Wartość wskaźnika epitetyzacji w różnych typach tekstów wynosi²¹:

1. gwary – 6,80
2. język biurowy – 5,59

3. język dzieci (szkoła podstawowa) – 4,77
4. rozmowy telefoniczne – 4,32
5. język młodzieży licealnej – 4,16
6. język potoczny studentów – 4,16
7. rozmowy potoczne – 4,13
8. język w środowisku szkolnym – 3,84
9. narady – 3,81
10. audycje radiowe i telewizyjne – 3,68
11. wiadomości radiowe (Program I) – 3,63
12. wiadomości prasowe – 3,46²²
13. reportaże prasowe – 3,31
14. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej – 3,17
15. dyskusje naukowe – 3,14
16. wiadomości telewizyjne (główne wydanie *Wiadomości*) – 2,85
17. XIX-wieczne wiadomości prasowe – 2,64
18. proza artystyczna dwudziestolecia międzywojennego – 2,60
19. wiadomości w podręcznikach szkolnych – 2,54
20. komentarze prasowe – 2,21
21. prace naukowo-techniczne – 2,15
22. prace literaturoznawcze – 1,91
23. prace pedagogiczne – 1,91
24. współczesna proza artystyczna – 1,91
25. prace historyczne – 1,84
26. prace językoznawcze – 1,77
27. teksty popularnonaukowe – 1,67
28. publicystyka – 1,65.

¹⁸ GOŁOWIN, B. N. Zagadnienia społecznego zróżnicowania języka. In *Język i społeczeństwo*. Warszawa, 1980, s. 120–138.

¹⁹ RUSZKOWSKI, Marek. *Główne tendencje syntaktyczne w polskiej prozie artystycznej dwudziestolecia międzywojennego*. Kielce, 1997, s. 245.

²⁰ ZEMBATY-MICHALAKOWA, Maria. *Poezja Juliana Przybosa w świetle badań statystyczno-językowych na tle porównawczym*. Wrocław, 1982, s. 41.

²¹ Obliczeń dokonałem na podstawie danych zawartych w następujących pracach: KAMIŃSKA-SZMAJ, odsyłacz 1, s. 132–133 (publicystyka, teksty popularnonaukowe, współczesna proza artystyczna); PISAREK, odsyłacz 17, s. 30–31 (język prasy: wiadomości, komentarze, reportaże); RACHWAŁOWA, odsyłacz 7, s. 56 (język naukowy: prace naukowo-techniczne, literaturoznawcze, językoznawcze, pedagogiczne, historyczne); RUSZKOWSKI, odsyłacz 19, s. 252 (proza artystyczna dwudziestolecia międzywojennego); WOLIŃSKA, Olga. *Język XIX-wiecznych wiadomości prasowych*. Katowice, 1987, s. 78 (XIX-wieczne wiadomości prasowe); ZARĘBINA, odsyłacz 4, s. 7 (gwary); ZARĘBINA, odsyłacz 5, s. 62–63 (różne odmiany polszczyzny mówionej, por. przypis 10). Pozostałe obliczenia wykonałem dla potrzeb tego artykułu. Do rzeczowników włączam nazwy własne, natomiast imiesłowy odmiennie ze względu na formę i funkcję składniową zaliczam do przymiotników.

²² Zupełnie odmienną wartość dla wiadomości prasowych ma omawiany wskaźnik obliczony na podstawie danych KAMIŃSKIEJ-SZMAJ, odsyłacz 1, s. 132–186. Różnica wynika z faktu, że do rzeczowników nie zostały włączone nazwy własne.

Przeciętna wartość omawianego wskaźnika wynosi w wymienionych typach tekstów 3,20. Można wśród nich wyodrębnić trzy grupy. Pierwszą stanowią teksty o najmniejszym stopniu epitetyzacji, w których na jeden przymiotnik przypadają przeciętnie ponad 4 rzeczowniki. Tu należy zaliczyć spontaniczne, nieoficjalne wypowiedzi mówione: gwary, język dzieci oraz ogólną polszczyznę mówioną w różnych jej wariantach. Zdecydowanie wyróżniają się teksty gwarowe, w których na jeden przymiotnik przypada średnio prawie 7 rzeczowników.

Drugą grupę ($We=2,5-4,0$) stanowią półoficjalne teksty mówione (język w środowisku szkolnym, polszczyzna narad, audycji radiowych i telewizyjnych, dyskusji naukowych) oraz teksty pisane (w tym również przeznaczone do realizacji ustnej): wiadomości (prasowe, radiowe, telewizyjne), reportaże prasowe, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, informacje zawarte w podręcznikach szkolnych.

Grupę trzecią tworzą teksty o wskaźniku epitetyzacji mniejszym niż 2,5, czyli najbardziej nasycone przymiotnikami w stosunku do rzeczowników: komentarze prasowe, prace naukowe reprezentujące różne dyscypliny, współczesna proza artystyczna, teksty popularnonaukowe i publicystyczne.

Przedstawiony podział, mimo że arbitralny, pokazuje wyraźne prawidłowości. Najważniejsza z nich wskazuje na to, że im tekst jest bardziej żywiołowy, spontaniczny, nieoficjalny, tym na ogół udział przymiotników w stosunku do rzeczowników jest mniejszy, i odwrotnie – im tekst jest bardziej odległy od polszczyzny mówionej, tym frekwencja przymiotników w stosunku do rzeczowników jest większa. Różnica wartości omawianego wskaźnika między tekstami gwarowymi ($We=6,80$) a publicystycznymi ($We=1,65$) wynosi aż 5,15, co oznacza, że w gwarach na jeden przymiotnik przypada ponad 5 rzeczowników

więcej niż w publicystyce.

Widać również jednorodność stylu naukowego ($We=1,77-2,15$) oraz pewną niejednorodność wiadomości, zwłaszcza opozycję między wiadomościami radiowymi i prasowymi (We wynosi odpowiednio – 3,63 i 3,46) a telewizyjnymi ($We=2,85$). W wiadomościach telewizyjnych połączenie tekstu i obrazu prawdopodobnie wpływa na mniejszy udział rzeczowników w stosunku do przymiotników (obraz pokazuje przede wszystkim to, co można wyrazić za pomocą rzeczowników, a więc w tekście mogą one być częściowo pominięte).

W XIX-wiecznych wiadomościach prasowych na jeden przymiotnik przypada niewiele ponad 2,5 rzeczownika, podczas gdy we współczesnych informacjach zawartych w prasie udział rzeczowników wzrasta do 3,5.

Odwrotną tendencję widać w prozie artystycznej – wskaźnik epitetyzacji w dwudziestolecu wynosi 2,60, jest więc wysoki w porównaniu z prozą powojenną (1,91). Oznacza to, że w stylu dwudziestolecia tendencja do używania określeń przymiotnikowych jest dość ograniczona, gdyż na jeden przymiotnik przypada ponad dwa i pół rzeczownika.

Zwraca uwagę fakt, że wartość We maleje wraz z wiekiem osób posługujących się polszczyzną, wynosi bowiem w języku dzieci w wieku przedszkolnym 7,09²³, w języku uczniów trzeciej klasy szkoły podstawowej 5,60²⁴, w wypowiedziach uczniów różnych klas szkoły podstawowej – średnio 4,77, w rozmowach licealistów i studentów 4,16, w polszczyźnie dorosłych 4,09²⁵. Tendencja ta nie zarysowuje się jednak lub nawet przybiera kierunek odwrotny, gdy różnica wieku jest niewielka. Na przykład w polszczyźnie studentów pierwszego roku nauczania początkowego We wynosi 3,74, a w wypowiedziach studentów trzeciego roku tego samego kierunku 4,78²⁶. Tak więc wraz z wiekiem na ogół rośnie tendencja do

²³ ZGÓŁKOWA, odsyłacz 2, s. 15.

²⁴ BIŁOS, odsyłacz 12, s. 117.

²⁵ ZGÓŁKOWA, odsyłacz 2, s. 14.

²⁶ LASKOWSKA, odsyłacz 3, s. 102.

używania przymiotników, maleje zaś do posługiwania się rzeczownikami, czyli wypowiedzi stają się bardziej opisowe.

Zdaniem Witolda Mańczaka:

„Problemy roztrząsane przez językoznawców rozpadają się przede wszystkim na dwie kategorie: 1) te, które można rozstrzygnąć za pomocą statystyki, oraz 2) te, których za pomocą statystyki rozstrzygnąć się nie da. Językoznawstwo pojmowane jako nauka ścisła zajmuje się tylko problemami pierwszej kategorii. Innymi słowy chodzi o to, aby problemy tak formułować, żeby były rozwiązywalne za pomocą statystyki. Jeśli to nie jest możliwe, nie warto się nimi zajmować, jak nie warto się zajmować żadnymi badaniami, o których z góry wiadomo, że do sprawdzalnych wyników doprowadzić nie mogą”²⁷.

Stopień epitetizacji bez wątplenia należy do tych cech tekstu, które można zaliczyć do pierwszej kategorii i wyrazić liczbowo za pomocą omawianego wskaźnika. Wartość analizowanego

parametru ma duże znaczenie dla określenia stylistycznej przynależności tekstu i stopnia jego oficjalności (nieoficjalny – półoficjalny – oficjalny). Może ona charakteryzować zarówno styl poszczególnych tekstów, pisarzy, rodzajów i gatunków literackich, jak i stylów funkcjonalnych, może również sugerować wiek osoby, której wypowiedzi badamy. Znaczące odchylenia od przeciętnej wartości We są zawsze stylistycznie relewantne.

Jednak wskaźnik epitetizacji jest tylko jednym z wielu narzędzi wykorzystywanych przy stylistycznej analizie i interpretacji tekstu za pomocą metod ilościowych. Porównanie różnych wartości badanego parametru pokazuje, że „styl tekstu może być zdefiniowany za pomocą terminów czysto statystycznych”²⁸, ale taka charakterystyka powinna być dopełnieniem opisu jakościowego.

Marek Ruszkowski

Jano Kochanovskio

Šventoji Kryžiaus akademija

Lenkų filologijos institutas

EPITETIZACIJOS RODIKLIS STILISTIKOS TYRIMUOSE

Santrauka

Straipsnyje analizuojamos pagrindinės kalbos dalys (daiktavardžiai, veiksmažodžiai, būvardžiai,rieveiksmiai) ir jų kiekybinės proporcijos skirtingų tipų tekstuose. Kiekybiniai pagrindinių kalbos dalių santykiai yra viena svarbiausių statistinių teksto charakteristikų.

Epitetizacijos rodiklis, kuris apskaičiuojamas dalijant pavartotų daiktavardžių sumą iš pavartotų būvardžių, yra labai svarbus nustatant stilistines teksto ypatybes. Kuo didesnis rodiklis,

tuo mažesnis epitetizacijos laipsnis, nes rodiklis parodo, kiek daiktavardžių vidutiniškai priskiriam vienam būvardžiui.

Epitetizacijos laipsnis skirtingas prie tų teksto ypatybių, kurios gali būti išreikštos skaičiais. Analizuojamas rodiklis ypač naudingas nustatant teksto stilių ir teksto oficialumo laipsnį. Jis gali charakterizuoti ir pavienių tekstų, ir autorių, ir literatūros rūšių bei žanrų stilius, taip pat funkcinius stilius, ir netgi padėti tiksliau nustatyti teksto autoriaus amžių. Kartu epitetizacijos laipsnis yra tik vienas iš daugelio priemonių kiekybiniais metodais analizuoti stilių ir interpretuoti tekstą. Lyginamoji įvairių tiriamo parametru ypatybių analizė rodo, kad stilius gali būti apibūdinamas ir grynai statistiniais terminais, tačiau šią charakteristiką būtina papildyti kokybiniais aprašymais.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: epitetizacijos rodiklis, statistika, stilistika, daiktavardis, būvardis.

²⁷ MAŃCZAK, Witold. *Problemy językoznawstwa ogólnego*. Wrocław, 1996, s. 8.

²⁸ GUIRAUD, Pierre. *Zagadnienia i metody statystyki językoznawczej*. Warszawa, 1966, s. 31.

Marek Ruszkowski

Holy Cross Academy n. a. Jan Kochanowski
The Institute of Polish Filology

EPITHEMISATION INDICATOR IN STYLISTIC RESEARCH

Summary

This article attempts to analyse the main parts of speech (noun, verb, adjective and adverb) and their quantitative proportion in various types of texts. The quantitative relations among the main parts of speech are one of the statistical characterisations of the text.

Epithetisation Indicator (EI), which is calculated by dividing the sum of the nouns used by the sum of the used adjectives, is important to define the stylistic quality of the text. The higher the value, the lower the degree of epithetisation because this indicator shows how many nouns can be assigned to one adjective on average.

The degree of epithetisation belongs to those features of the text, which can be expressed in numbers. The value of the analysed parameter is of prime importance to determine the stylistic properties of the text and the register level (informal – semiformal - formal). It may characterise both the style of particular texts, writers, literary genres and the functional styles. Moreover, it may suggest the age of a person whose discourse is being analysed. Any deviation from the EI mean value is always stylistically relevant.

However, Epithetisation Indicator is only one of many tools to be used in the stylistic analysis and interpretation of the text by means of qualitative methods. The comparison of various values of the analysed parameter shows that the style of the text may be defined by means of purely statistical terms but this characterisation should be supplementary to the qualitative description.

KEY WORDS: Epithetisation Indicator, statistics, stylistics, noun, adjective.

Gauta 2004 01 06

Priimta publikuoti 2004 02 11